आधारभूत तहमा छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर
तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

जयमती राजवंशी
क्याम्पस क्रमाङ्क : २६/२०६९
परीक्षा क्रमाङ्क : २०४००४२/७१
त्रि.वि.द.नं.: ९-२-५८६-१६-२००७

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुरुङ्गा, झापा, नेपाल
वि.सं.२०७४/इ.सं. २०१७

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

कनकाई नगरपालिका, सुरुङ्गा (झापा)

स्था: २०४७

☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति :............................

सिफारिश पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका परीक्षा क्रमाङ्क २०४००४२/२०७१ का छात्रा जयमति राजवंशीले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा **आधारभूत तहमा छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिश गर्दछु ।

मिति : १९ डिसेम्बर २०१७

(ठाकुर प्रसाद रसाइली)
शोध निर्देशक

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका, सुरुङ्गा (झापा)
☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति :..........................

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका परीक्षा क्रमाङ्क २०४००४२/२०७१ का छात्रा जयमति राजवंशीले **आधारभूत तहमा छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

नाम र पद	हस्ताक्षर
१. उप-प्रा. आशा शर्मा सिवाकोटी विभागीय प्रमुख	....
२. ठाकुर प्रसाद रसाइली शोध निर्देशक	....
३. प्रा.डा. हेमराज ढकाल बाह्य परीक्षक	....

मिति : ३ जनवरी २०१८

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गा, झापा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको स्नातकोत्तर तह एम.एड द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा झापा जिल्लाको राजगढ स्रोतकेन्द्रमा सामुदायिक विद्यालयमा आधारभूत तहको छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया भन्ने विषय छनौट गरी यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा शुरुदेखि अन्तिम लेखाइसम्म निरन्तर रूपमा आवश्यक निर्देशन तथा महत्त्वपूर्ण सल्लाह सुझाव एवम् हौसला दिई पथपदर्शन गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने आदरणीय गुरु एवम् शोध निर्देशक श्री ठाकुरप्रसाद रसाइलीज्यू प्रति असिम आभार तथा कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै यो शोधपत्र तयार गर्न व्यवस्थापकीय सहयोग तथा नेतृत्व प्रदान गर्नुहुने आदरणीय क्याम्पस प्रमुख श्री टङ्कबहादुर कार्कीज्यू, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख श्री आशा शर्मा शिवाकोटीज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । शोधपत्रलाई अन्तिम तयारीमा पुऱ्याउनुहुने सम्पूर्ण गुरुजनप्रति श्रद्धा व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्र लेखनमा आवश्यक सूचना उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने विद्यालय प्रधानाध्यापक शिक्षक, अभिभावक, बुद्धिजिवी समितिका पदाधिकारी, स्रोत व्यक्ति, बालबालिका लगायत अध्ययनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण सहयोगी व्यक्तिहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा विभिन्न सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध गराइ यस कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालयका सम्पूर्ण कर्मचारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको कम्प्युटर टाइप, सेटिङ तथा बेन्डिङमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सौजन्य डेस्कटप बिर्तामोड-१, अतिथि सदन लाइनकी मैया बरालप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

जयमती राजवंशी

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र आधारभूत तहका छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया भन्ने शीर्षकमा तयार गरिएको छ । यस अध्ययनको मूल उद्देश्य झापा जिल्लाको राजगढ स्रोतकेन्द्रका सामुदायिक विद्यालयको आधारभूत तहको छात्रवृत्ति कार्यक्रमको आवश्यकता कार्यान्वयन र प्रभावकारिताको पहिचान गर्नु, छात्रवृत्ति पाएका र नपाएका विद्यार्थीहरूबीच उपलब्धिको तुलना गर्नु र छात्रवृत्तिको कारणले उब्जाएका समस्या, समाधानका उपायहरू सुझाउनु रहेको छ ।

कुनै पनि कार्य वा विषय अध्ययन वा अनुसन्धान गर्ने क्रममा विभिन्न ढाँचा र विधिहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्ता विधिले अध्ययन अनुसन्धानलाई सजिलो ढङ्गले सुसम्पन्न गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ । त्यसकारण यो अनुसन्धान कार्य सम्पन्न विधिहरूको पूर्व निर्धारण गर्न जरुरी हुन्छ । यस अध्ययनमा गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै ढङ्गले व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्रश्नावली, समूह छलफल, अवलोकन, अन्तर्वार्ता फारमहरू जस्ता साधनहरू प्रयोग गरी बालबालिका, शिक्षक, प्रधानाध्यापक, अभिभावक, बुद्धिजीवी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, पदाधिकारी गरी जम्मा ६० जना उत्तरदाताहरूसँग प्रत्यक्ष सल्लाहकार गरियो । यस अध्ययनको क्रममा प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतको प्रयोग गरी दलित छात्रवृत्ति सम्बन्धी कार्यक्रमको आवश्यकता, कार्यान्वयन, प्रभावकारिता आदि सम्बन्धी तथ्यहरूको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

आधारभूत तहको छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रियास्तरमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण एवम् छात्रवृत्ति कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन बढाउने सुझाउन सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा पाउलो फ्रेरेको उत्पीडनका लागि शिक्षा सिद्धान्तलाई आधार मानिएको छ । यस अध्ययन छात्रवृत्ति सम्बन्धी भएकाले छात्रवृत्तिले विद्यार्थीलाई सिक्नका लागि प्रेरणा प्रदान गर्दछ। प्रेरणा अथवा हौसलाले मानिसलाई सिक्नका लागि उत्प्रेरित गर्दछ। यो थर्नडाइकको प्रभावको नियमसँग सम्बन्धित छ ।

यस शोधपत्रमा अध्ययन गरिएका तीनवटा सामुदायिक विद्यालयमा आधारभूत तहको छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया शीर्षकमा अध्ययन गर्दा छात्रवृत्तिको आवश्यकता टड्कारो रूपमा रहेको पाइएको छ । छात्रवृत्ति पाउने र नपाउने विद्यार्थीबीचको उपलब्धिमा अन्तर रहेको पाइयो । छात्रवृत्ति कोटा, वितरण प्रक्रियामा समस्या छात्रवृत्ति रकमको सदुपयोगको समस्या रहेको पाइएको छ ।

आधारभूत तहमा छात्रवृत्तिको आवश्यकता, कार्यान्वयन र प्रभावकारितामा देखिएका समस्याहरू समाधान गर्न छात्रवृत्ति रकम वृद्धि गर्नुपर्ने, सम्बन्धित पक्षलाई जानकारी दिनुपर्ने, जातीय र लैङ्गिक आधारमा कोटा निर्धारण नगरी सम्पूर्ण बालबालिकाहरूलाई समेट्ने गरी कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्ने, सरकारी तथा गैह्रसरकारी संस्था मार्फत् गरिब तथा जेहेन्दार विद्यार्थीलाई छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने, छात्रवृत्ति सम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय निकाय वा विद्यालयलाई प्रदान गर्नुपर्ने, नीति निर्माण, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने, अनुगमन नियमित गर्नुपर्ने सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषयसूची

विषय **पृष्ठ**

परिच्छेद एक : परिचय
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ समस्याको कथन ५
१.३ अध्ययनको औचित्य ६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य ८
१.५ अनुसन्धात्मक प्रश्नहरू ८
१.६ अध्ययनको परिसीमा ८
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १०
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १३
२.३ शैक्षिक उपादेयता १५
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि
३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १६
३.२ जनसङ्ख्या तथा नमुना छनौट १६
३.२.१ जनसङ्ख्या १७
३.२.२ नमुनाको आकार १७
३.२.३ नमुना छनौट विधि १७
३.३ अनसुन्धानका साधनहरू १८
३.३.१ प्रश्नावली १८
३.३.२ विद्यार्थी उपलब्धि फाराम १८
३.३.३ समुह छलफल १८
३.३.४ अन्तर्वार्ता फारमहरू १८
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू १९
३.४.१ प्राथमिक स्रोत १९
३.४.२ द्वितीय स्रोत १९
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १९
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २०
परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल/व्याख्या
४.१ छात्रवृत्ति कार्यक्रमको आवश्यकता २१
४.२ छात्रवृत्ति विवरण कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था २६
४.२.१ छात्रवृत्ति कार्यान्वयनको तरिका २६

४.२.२ विद्यार्थी छनोट कार्य २८
४.२.३ छात्रवृत्तिको उपयोगिता २९
४.३ वर्तमान छात्रवृत्ति कार्यक्रम प्रभावकारिता ३२
४.३.१ छात्रवृत्ति पाएका र नपाएका विद्यार्थीहरूको उपलब्धीबीच तुलना ३२
४.३.२ छात्रवृत्ति पाउने र नपाउने विद्यार्थीहरूको विद्यालयमा उपस्थिति ३५
४.३.३ वर्तमान छात्रवृत्ति कार्यक्रमबारेमा सरोकारवाला विभिन्न पक्षहरूको प्रतिक्रिया ३६
४.३.४ वर्तमान शिक्षकहरूको प्रतिक्रिया ३७
४.३.५ छनोटमा परेका विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया ३८
४.३.६ अभिभावक तथा वि.व्य.स. सदस्यहरूको प्रतिक्रिया ३८
४.४ छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रियामा उब्जिएका समस्याहरू ४०
४.४.१ छात्रवृत्ति वितरणको समय ४०
४.४.२ छात्रवृत्ति कार्यक्रमको कोटा निर्धारण ४१
४.४.३ छात्रवृत्तिमा प्रदान गरिने रकम न्यून ४१
४.४.४ छात्रवृत्तिबाट प्राप्त नगदको दुरुपयोग ४१
४.४.५ प्रशासनको कमजोर अवस्था ४२
४.५ छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रियामा उब्जिएका समस्या समाधानका उपायहरू ४२
४.५.१ छात्रवृत्ति विवरण उपयुक्त समयमा गरिनुपर्ने ४३
४.५.२ सबै कोटा निर्धारणमा भेदभाव नगर्ने ४३
४.५.३ छात्रवृत्ति रकम वृद्धि ४४
४.५.४ छात्रवृत्ति वापत शैक्षिक सामग्रीको वितरण ४४
४.४.५ प्रशासनमा सुधार ४४
परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष तथा सुझाव
५.१ प्राप्ति ४५
५.२ निष्कर्ष ४६
५.३ सुझावहरू ४७
५.३.१ नीतिगत तह ४८
५.३.२ अभ्यास तह ४८
५.३.३ अनुसन्धान तह ४९
सन्दर्भग्रन्थसूची
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका	पृष्ठ
१ : लक्षित समुहका बालबालिकाहरूलाई छात्रवृत्ति बापत हुनुपर्ने रकमको सम्बन्धमा प्रतिक्रियाहरू	२२
२ : छात्रवृत्ति वितरण तरिका	२७
३ : छात्रवृत्तिका लागि विद्यार्थी छनोट प्रक्रिया	२८
४ : छात्रवृत्तिका लागि विद्यार्थी छनौट गर्ने आधारहरू	२९
५ : छात्रवृत्ति उपयोगिता सम्बन्धमा शिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स.को प्रतिक्रिया	३०
६ : श्री पशुपति मा.वि.मा अध्ययनरत कक्षा ४-५ का छनोटमा परेका विद्यार्थीहरूको उपलब्धि	३३
७ : श्री भगवती आधारभूत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको उपलब्धि	३३
८ : श्री फूलबारी मा.वि.का विद्यार्थीको उपलब्धि	३४
९ : छात्रवृत्ति पाउने र नपाउने विद्यार्थीहरूको उपस्थिति	३५

शब्दावली

पा.बि.के	- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्र.अ	- प्रधानाध्यापक
प्रा.वि	- प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि	- निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि	- माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.प.यो.	- राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८
वि.व्य.स	- विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.नि.	- विद्यालय निरीक्षक
शै.ज.वि.के.	- शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
रा.शि.आ.	- राष्ट्रिय शिक्षा आयोग (२०५९)
B.P.E.P.	- Basic and Primany Education Project.
SESP	- Secondary Education Schoolaship Programm